

Ko po večletnih pripravah dajemo iz rok prvo knjigo *Slovenskih ljudskih pesmi*, nam je prijetna dolžnost zahvaliti se številnim prijateljem in sodelavcem, zasebnikom in ustanovam, ki so nam dali na razpolago svoje lastno ali pa njim v varstvo izročeno pesemsko gradivo. Če bi hoteli tu vse naštet poimensko (sicer so skrbno navedeni vsak ob svojem prispevku), bi bil spisek predolg.

Zadnja hvaležna misel je namenjena tihim, skromnim, dostikrat žal neznanim pevcem in pevkam. Njihova imena ne samo da ne bi smela biti nikdar in nikomur »gluha«, ampak bi jih morali izpisovati z zlatimi črkami. Z občudovanja vredno, nesebično vnemo, ne da bi poudarjali svoj delež, hlepeli po priznanju, se zanašali na honorar ipd., so nam obvarovali dragoceno pesemsko izročilo iz preteklosti za prihodnost.

Potihem upamo, da bo izid te prve knjige, ki je obenem napoved obsežne zbirke v več knjigah, morda zdramil tega in onega, da bo prislunil, ali se poje in kako se poje v njegovem kraju. Prepričani smo tudi, da so še zasebniki in celo ustanove, ki hranijo stare pesmi, v lastnem ali tujem zapisu, v starih šolskih ali župnijskih kronikah, v rokopisnih pesmaricah pevk in pevcev... Kakorkoli, vsem se tu lepo priporočamo, če že ne za zapise ali prepise pa vsaj za kratko obvestilo: ta in ta v kraju tem in tem hrani to in to; tam in tam živi dober pevec, ki bi ga bilo vredno obiskati... Kolikor se bo le dalo, bomo vse novo gradivo skrbno upoštevali in s pridom pridružili k že znanemu. Zato vabimo k sodelovanju vse in vsakogar, ki mu bo to pisanje prišlo v roke. In že vnaprej hvala tudi tistim, ki bi prispevali eno samo pesem!

Problemi slovenske družbe

Janko Jeri

Pred šestnajstimi leti rešeno vprašanje

*»Poštenost v politiki je plod moči,
medtem ko je hinavstvo rezultat šibkosti.«*

(Vladimir Iljič Lenin)

Nedavna krizna oscilacija v jugoslovansko-italijanskih odnosih zavoljo zgodovinsko, politično in sicer anahronističnih italijanskih stališč, tez glede statusa nekdanje cone B STO (sedanjega Koprškega in Buiščine, ki sta integralna dela slovenske oziroma hrvatske republike) je v naši javnosti oživila razumljivo občutljivost in zanimanje za bolj poglobljeno poznavanje problematike naše zahodne meje po koncu zadnje vojne. Ob tem velja opozoriti, da prav zgodovinska geneza reševanja tržaškega vprašanja po letu 1945 meritorno potrjuje, da je bil dogovor iz leta 1954 dokončna rešitev in da je povsem enako-

vreden, če to tako povprek vsebinsko označim, za obe prizadeti strani. V tem fragmentarnem, kratkem povzetku se bom pač nujno omejil zgolj na prikaz nekaterih značilnejših prvin, procesov in dogodkov pri povojnem reševanju tega vprašanja.

* * *

Predvsem zaradi Trsta, tega narodnostno mešanega mesta in važnega obmorsko-prometnega vozlišča Srednje Evrope, je Italija intervenirala leta 1915 na strani antantnih sil. Na prelomnici stoletja so postali Slovenci tudi povsem enakovredni soustvarjalci v takrat cvetočem tržaškem gospodarstvu, kar je seveda prišlo ustrezno do veljave tudi v njihovi narodnostni zavesti, položaju (pešanje, zaustavitev asimilacijskega procesa). Italijansko meščanstvo Trsta je sicer ljubosumno bedelo nad svojim municipalnim monopolom (krajevne uprave), vendar pa tega ni doseglo v gospodarstvu, kjer odločilne postojanke niso bile v njegovih rokah. In prav v teh specifičnostih tržaških razmer je tudi ključ za razumevanje dejanskih možnosti in perspektiv Slovencev v Trstu pred izbruhom prve svetovne vojne.

Cena za prelom s starima zaveznicama v trojni zvezi (Avstro-Ogrsko in Nemčijo) je bil londonski pakt (26. aprila 1915), ki je Italiji poleg Trsta obljubil še Slovensko primorje (del Kanalske doline do žabniškega razvodja, vso Goriško ter Kranjsko do razvodja med Jadranskim in Črnim morjem), večino jadranskih otokov ter vso severno polovico Dalmacije. Italijanske zahteve po priključitvi Trsta spričo tega niso bile posledice boja za italijanske nacionalne (narodnostne) meje, marveč je zgodovinsko splošno zakasneli italijanski imperializem vrednotil takrat posest Trsta kot najvažnejši element za rešitev jadranskega vprašanja v skladu z maksimalističnimi pretenzijami in kot ključ, ki mu naj bi odpiral možnosti vsestranske penetracije v Podonavje in na Balkan. Italijanski državniki, od Sonnina, tvorca londonskega pakta, pa do Sforze, predstavnika tako imenovanega liberalno usmerjenega italijanskega meščanstva, so se sicer razlikovali po svojih političnih in diplomatskih metodah, vendar so vsebinsko zasledovali isti cilj — zagotoviti si kot primarno popolno nadvlado na Jadranu. Rapalski dogovor (12. novembra 1920), izsiljen z ultimativnim pritiskom in ob polni podpori Francije in Velike Britanije, ki je določil mejo med SHS in kraljevino Italijo in ki pomeni sankcioniranje ene izmed velikih narodnostnih amputacij po prvi svetovni vojni (zunaj matične države je pustila prek pol milijona Slovencev in Hrvatov ob cinični Sforzovi ugotovitvi, »da Italija ni kriva, ker so se znašli na njeni strani Alp«) je pomenila uveljavitev prej omenjenega koncepta. Za nas Slovence je bila ta razmejitev celo bistveno slabša od črte londonskega pakta. Propadla pa je takrat v glavnem, upoštevajoč zadrsko enklavo in nekatere otoke, italijanska hipoteka na Dalmacijo. V obeh primerih pa je to pomenilo grobo teptanje narodnostnega načela, ki ga je za meščansko stran, če se tako izrazim, po prvi svetovni vojni razglasil ameriški predsednik Wilson; sicer pa je ta koncept radikalneje uzakonila leninska politika in oktobrska socialistična revolucija. Slovenski narod je bil po Rapallu, citiram Kardeljevo misel, »ponovno in še usodnejše razkosan«.

Slogan italijanskih nacionalističnih krogov pred prvo svetovno vojno: »Naj raste trava po tržaškem pristanišču, hočemo k Italiji«, ponazarja nepremostljivo protislovje, konflikt med gospodarskimi, življenjskimi interesi Trsta in takratno politiko. Sicer pa je antiteza med gospodarskim in »nacio-

nalnim«, kakor je to opozarjal že Vivante, rdeča nit, ki se vleče skozi vso tržaško zgodovino. Ta primarni spopad, svojevrstna dvojnost je med obema vojnama vsilila Trstu uničujočo nacionalistično-agresivno (»porta orientale«) usmeritev z vsemi znanimi tragičnimi posledicami. Protislovenski in protihrvatski raznarodovalni pritisk (začel se je že časa liberalno-meščanskega režima) je eden izmed najbolj surovih aspektov prej omenjenih nazorov in miselnosti. Neenakopravnost med obema državama, ki jo je sankcionirala rapalska pogodba, je bila na tem torišču najbolj vpijoča. »Deset tisoč Italijanov v Dalmaciji,« je primerjal angleški zgodovinar Taylor, »je imelo več šol in časopisov kot vseh šeststo tisoč Slovencev in Hrvatov v Italiji skupaj.« Kraljevsko-fašistična zakonodaja v skladu s svojim temeljnim izhodiščem, »da v Italiji ni nobenega drugega naroda in nobenega drugega jezika razen italijanskega«, sploh ni priznavala obstoja manjšin in je izvajala ta princip z vsemi represivnimi sredstvi, ki so ji bili na razpolago, do skrajnosti na vseh področjih javnega življenja.

Značilnost protifašističnega boja na tem področju po italijanski agresiji proti Jugoslaviji (1941) je bila (kot v Sloveniji in drugod) v tesni povezanosti pravilne rešitve nacionalnega vprašanja z izpolnitvijo elementarnih demokratičnih in socialnih zahtev. Množični priliv v vrste osvobodilne vojske je bil spontan plebiscit, s katerim se je primorsko ljudstvo izreklo za samoodločbo in združitev z rojaki v matični deželi. 16. septembra 1943 je razglasil Vrhovni plenum OF, »izpolnjujoč temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda, priključitev Slovenskega primorja k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji.« Razglas zbora odposlancev slovenskega naroda 3. oktobra 1943 v Kočevju (navzočih je bilo tudi 28 odposlancev iz Slovenskega primorja) je potrdil ta sklep. 13. septembra 1943 je Narodnoosvobodilni odbor za Istro sprejel sklep o združitvi Istre s Hrvatsko, kar je potrdil ZAVNOH z odlokom 20. septembra 1943. Maršal Tito pa je na II. zasedanju AVNOJ (29. novembra 1943 v Jajcu) poudaril, »da je eden izmed največjih uspehov naše vstaje osvoboditev Istre in Slovenskega primorja.« Predsedstvo AVNOJ je potrdilo sklep Vrhovnega plenuma OF in sklep ZAVNOH. Čeprav ti sklepi v mednarodnopravnem smislu niso mogli pomeniti formalne priključitve, vendar so imeli daljnosežen, zgodovinski pomen. Po vsem tem je moč ugotoviti, da so že v narodnoosvobodilnem boju dejansko padle stare državne meje na osnovi nedvoumno, plebiscitarno izražene samoodločbe prizadetega prebivalstva.

Poraz nacistično-fašističnih sil v Julijski krajini in naša zasedba Trsta oziroma tržaškega območja (1. maja 1945) je posledica predvsem dveh dejavnikov: prvič, logični zaključek osvobodilno-revolucionarne splošne vstaje, ki je na tem območju zajela veliko večino slovenskega in pomembnega del prebivalstva italijanske narodnosti in tako v skupnem boju oblikovala temelje novemu sožitju med obema narodoma, in drugič, strateško učinkovito izvedene akcije partizanskih sil v samem mestu in enot jugoslovanske armade, ki so ob podpori slovenskih in italijanskih antifašistov Trsta zlomile 1. maja glavni nemški odpor v mestu.

Tržaško vprašanje je dobilo že med drugo svetovno vojno prvorazredni mednarodno-politični pomen, saj so posebno Britanci (Američani so se pridružili temu stališču šele leta 1945) šteli nadzorstvo nad Trstom za položaj, od katerega ni samo odvisno, kolikšen naj bi bil po koncu vojne

angleški vpliv v Sredni Evropi in na Balkanu, ampak tudi novo splošno ravnanje sil na tem območju. To je bilo poglavitno politično-strateško ozadje vztrajnega zavzemanja takratnega predsednika britanske vlade Churchilla in angleških vojaških krogov (razne variante v letih 1943 in 1944) za močno vojaško akcijo v Italiji, kar bi omogočilo zasedbo Trsta in prodor skozi ljubljanska vrata v Srednjo Evropo. Ameriškim odgovornim političnim in vojaškim krogom pa takrat niso ugajali ti koncepti, ker bi prvič, taka vojaška akcija nesmotrno cepila sile in bi utegnila oslabiti že zasnovani glavni udarec prek Francije v osrčje Nemčije (načrt overlord) ter drugič, ker so imeli v tem razdobju tudi še resne pridržke o politični umestnosti take strategije.

Tik pred koncem vojne je Churchill poizkušal še enkrat doseči, da bi anglo-ameriške enote prve prodrle v Trst. »Kdor prvi pride, prvi melje,« je razlagal (27. aprila 1945) svoje politične naklepe v brzjavki Trumanu, ki je po Rooseveltovi smrti (12. aprila 1945) postal novi ameriški predsednik. Toda enote novozelandske divizije generala Freyberga so prispele v Trst šele 2. maja, ko je bil nemški odpor, razen v nekaterih izoliranih oporiščih, že zlomljen. Šele 12. junija 1945, ko so se morale naše enote zavoljo ultimativnega anglo-ameriškega pritiska (ZDA so se zdaj povsem pridružile stališču Velike Britanije) umakniti na osnovi dogovora Morgan—Jovanovič (9. junija 1945), je prišel Trst docela pod nadzorstvo zahodnih zaveznikov. Ob tem pa velja posebej opozoriti, da ni šlo le za politični pritisk, ampak za dejansko vojaško grožnjo in bi bil oborožen spopad (vojna), kakor je moč presoditi po doslej znanih pričevanjih in dokumentih (spomini Churchilla, Trumana, Eisenhowerja, Mac Millana, Alexandra, pa dokumenti ameriškega zunanjega ministrstva in drugo), neizbežen.

Velika Britanija in ZDA sta namreč takrat politično vrednotili Jugoslavijo kot državo pod sovjetskim vplivom in njuna politika je temeljila med drugim na domnevi, da bi Trst v jugoslovanskih rokah pomenil oporišče SZ na Sredozemlju, kar bi negativno vplivalo na njune interese v Srednji Evropi in seveda še posebej v Italiji. Pravzaprav pa je bilo to (poleg drugega seveda) tudi odsev stare miselnosti, ko je na primer Nicholson že po prvi svetovni vojni razlagal, da bi bilo napačno dovoliti Slovanom, da se preveč utrdijo na Balkanu. »Kaj bi počeli z blokom Slovanov od Vladivostoka do Reke, od Gdanska do Samarkanda?« Toda tokrat ni šlo za Reko, ampak za Trst, kar je bilo vsebinsko še precej pomembnejše. Sicer pa je kriza, do katere je prišlo maja in junija 1945 zavoljo Trsta, posredno in drugače med prvimi vidnimi neuspehi politike Teherana in Jalte, ko so presojali možnost povojnega koeksistiranja v bolj ali manj natančno določenih razdelitvah vplivnostnih področij in podobnih aranžmajih v glavnem na račun manjših in šibkejših.

Drastičen primer teh koncepcij je bil dogovor Churchill—Stalin o razdelitvi političnega vpliva v Jugoslaviji po ključu 50 : 50, kar je pomenilo elementarno negacijo pravice do samoodločbe, zanižanje obveznosti, ki je bila ena izmed poglavitnih programskih načel protihitlerjevske koalicije. Nedvomno je tudi v tem iskati osrednji razlog, zakaj je bila naša država, ki je sicer sklenila (11. aprila 1945) s SZ pogodbo o prijateljstvu in medsebojni pomoči, v kritičnih dneh majske krize osamljena in je bila prisiljena sprejeti, kar so ji oktroirali. Umik jugoslovanskih čet iz Trsta pomeni konec vojaškega obdobja v tej prvi fazi reševanja tržaškega vprašanja, kar vse pa

je odločilno vplivalo na poznejši politično diplomatski boj glede državne pripadnosti Trsta. »Morganova linija« je namreč to veliko пристanišče odrezala, izolirala od svojega neposrednega zaledja. S tem pa je bila tudi ohromljena kakršna koli prožnost v politični funkciji Trsta, ki je ostal odslej vkljenjen v protislovne igre hladne vojne. Reševanje tržaškega vprašanja v tem obdobju je namreč postalo eno izmed zanesljivih meril, do kod je segel proces zaostrovanja odnosov med nekdanjimi velikimi zavezniki.

(Se nadaljuje)

Beseda tujih avtorjev

O strukturalizmu in Mukařovskem

Strukturalizem po svojem izvoru ni iznajdba naših dni, ampak sega nazaj do Goetheja in Humboldta (kakor pravi sodobni strukturalist Claude Lévi-Strauss), niti ni kakšna enotna filozofija, ampak bolj poseben metodološki vidik, katerega temeljna značilnost je metodološka prioriteta celote nad njenimi deli. Strukturaliste iz raznih znanstvenih in filozofskih področij druži teza, da je med celoto in vsoto njenih delov kvalitativna razlika. Celota se npr. razlikuje od mehničnega sestava delov po svoji funkcionalnosti. Strukturalistično metodologijo najdemo v sociologiji (npr. Durkheim), v psihologiji (Dilthey) in v tako imenovani celostni psihologiji (Wertheimer, Köhler itd.).

Morda se je strukturalizem najbolj plodno uveljavil v lingvistiki in estetiki. Med različnimi šolami te smeri je imel sorazmerno velik vpliv in mednarodni odmev med obema vojnoma tako imenovani praški lingvistični krožek, ki ga je leta 1926 ustanovil prof. Vilem Mathesius, njegovi sodelavci pa so bili Jan Mukařovski, R. Jakobsen, B. Trnka in drugi. »Proti prevladajočim nazorom mladogramatične šole z njenim opisnim historizmom so postavili ob naslonitvi na ideje de Saussura in Boudouina de Courtenaya sinhronični vidik, stališče dinamičnega, funkcijskega sistema, združenega z živim predivom notranjih odnosov« (K. Chvatík). Ko je v tridesetih letih nastala polemika med češkimi avantgardnimi pesniki in pisatelji in J. Hallerjem, urednikom revije Naša řeč, ki je kritiziral pesniški jezik s konservativnega stališča (ni se strinjal z jezikom Nezvala, Vančure itd.), se je v spor vmešal tudi praški lingvistični krožek s ciklom predavanj, ki so kasneje izšla kot samostojen zbornik. Tu je J. Mukařovski odločil spor z mojstrsko razpravo »Spisni jezik in pesniški jezik«, v kateri je ostro razmejil dvojno funkcijo jezika, in sicer 1. kot sredstvo za sporazumevanje in sporočanje, in 2. kot sredstvo za doseganje estetskega učinka. S tem »funkcionalističnim« prijemom je opredelil novo pojmovanje jezika na področju literarne znanosti in estetike.

J. Mukařovski (roj. 1894) — osrednja osebnost češke strukturalistične literarne znanosti in estetike — se je v praškem lingvističnem krožku seznanil z dosežki ruske formalistične šole, pa tudi s fenomenologijo, neopozitivizmom in marksizmom. (V krožku so kot gostje predavali npr. E. Husserl

Problemi slovenske družbe

Pred šestnajstimi leti rešeno vprašanje

(Nadaljevanje)

»Kadar se govori o Trstu in njegovi prihodnosti, ne bi smeli izhajati iz fikcije, da gre tu za nekakšen otok sredi oceana med dvema kontinentoma, otok, katerega razvojno pot lahko določajo v prvi vrsti neki daljni prekmorski vplivi in katerega položaj nima pomena za druge države, to se pravi, za države njegovega zaledja.«

(Iz govora Edvarda Kardelja na pariški mirovni konferenci 16. septembra 1946.)

Janko Jeri

Na osnovi devinskega dogovora (20. junija 1945) je označba »Julijska krajina« obsegala bivše italijanske province: Gorico, Trst, Reko (Kvarner) in Pulj (Istro). Značilno je torej predvsem, da zasedbeno področje ni zajemalo bivše italijanske province Zader in (kljub našim protestom) območja Beneške Slovenije in Kanalske doline. Jugoslovanska vlada je namreč s posebno noto (3. decembra 1945) terjala,

da se ti dve področji kot sporni ozemlji vključita v anglo-ameriško okupacijsko cono Julijske krajine. Dejstvo, da zadrška enklava ni bila pripojena k zasedbenemu področju, pa kaže, da je pravzaprav s tem že takrat dejansko padla rapalska razmejitev. Sicer pa je cona A obsegala Trst s širšo okolico, dalje železniško progo Trst—Gorica (prek Štanjela) — Sv. Lucijo—Most na Soči, pa cesto po dolini Soče in Koritnice do Predila ter na jugu Pulj z okolico.

Splošni odnos ZDA in Velike Britanije v tem razdobju do nove razmejitve z Italijo je prišel do veljave predvsem na dveh toriščih: v diplomatskih akcijah in v ravnanju anglo-ameriške vojaške uprave v coni A. Tri dni po podpisu beograjskega sporazuma (12. junija 1945) je angleški feldmaršal H. Alexander izdal razglas št. 1, ki je v anglo-ameriški coni uveljavil zakonodajo, kakršna je bila tod pred 8. septembrom 1943. Isti dan so ukinili razprave pred ljudskimi sodišči in so jim odslej dovolili le še preiskave. Nova vojaška uprava je že od samega začetka ignorirala obstoječe organe v rezistenci proti skupnemu sovražniku nastale oblasti, kar je tudi s stališča mednarodnega prava (ocena S. Peterina, NR, 15. I. 1971) »razumeti kot izjemno od načela, da mora okupant na splošno celo na sovražnem ozemlju spoštovati zatečeno stanje.« Sledil je 22. junija 1945 razpust Narodne zaščite, na kar je protifašistično usmerjeno prebivalstvo Trsta odgovorilo s splošno stavko, prvo po dveh polnih desetletjih. Splošni ukaz št. 6, 12. junija 1945 je vpeljal redna sodišča, kakršna so bila do 8. septembra 1943. Nekakšna krona te eskalacije pa je bil ukaz št. 11 z dne 11. avgusta 1945, ki

je odvezel oblastvene funkcije lokalni samoupravi (ljudskim odborom) in na njihovo mesto postavil okrožne in občinske predsednike ter okrožne in občinske svete.

Avtohtono slovensko prebivalstvo, ki se je množično vključilo v protifašistični boj, je pač upravičeno pričakovalo, da bo nova uprava odpravila diskriminacije in posledice grobe raznarodovalne politike v razdobju med vojnami. Splošni ukaz št. 3 z dne 3. julija 1945 je sicer razveljavil vse obstoječe protizidovske zakone, vendar pa ta praksa ni veljala za Slovence. Razglas št. 6, 18. avgusta 1945, ki je razpustil vse fašistične organizacije, je izrecno določil, da bodo še izdali uredbe, »ki bodo spremenile oziroma razveljavile zakone, kateri so predvidevali razlike v škodo kakršnih koli oseb zaradi rasnih ali verskih razmer.« Toda ostalo je le pri tej splošni obljubi, v praksi pa so še naprej, razen redkih izjem, veljali protislovenski »kraljevsko-fašistični« dekreti.

Italijanska diplomacija je takratno politično strategijo glede usode italijanske vzhodne meje po koncu druge svetovne vojne zasnovala na hipotezi o neizbežnosti razdora med glavnima zahodnima velesilama in SZ. »Že leta 1944 je Italija mislila,« kakor je to usmeritev posplošil D. De Castro, »na potrebo ustvaritve strateških pogojev v korist vsega zahodnega sveta,« pri čemer je imel seveda Trst osrednjo vlogo. To je konstanta, osrednje vsebinsko izhodišče takratnih italijanskih zunanjepolitičnih akcij glede Julijske krajine in Trsta, saj je italijanska diplomacija ocenjevala proces poglobljanja nasprotij med nekdanjimi zavezniki kot osrednjo šanso za lastno uveljavitev.

V skladu s tem konceptom so si odločujoči italijanski krogi prizadevali najprej doseči izključno anglo-ameriško okupacijo Julijske krajine in so kategorično nasprotovali morebitni skupni anglo-ameriško-jugoslovanski vojaški upravi na tem področju. Po podpisu beograjskega dogovora pa je italijanska vlada (22. junija 1945) zahtevala revizijo Morganove črte, pozneje pa celo, da bi italijanske vojaške formacije vključili v okupacijske enote v Julijski krajini. Predvsem pa so si prizadevali čimbolj zavleči reševanje mejnih vprašanj v pričakovanju, da bodo lahko pozneje dosegli za Italijo ugodnejše rešitve.

Skala italijanskih razmejitvenih predlogov se je sicer pomaknila od prejšnjih poizkusov »rehabilitacije« rapalske meje (že avgusta 1944 je C. Sforza zahteval mejo iz leta 1920, medtem ko naj bi Reka postala »svoobodno mesto«) na Wilsonovo črto (nekoliko popravljeno v korist Italije), kakor je to uradno objavila italijanska vlada prek svojih predstavništev (17. avgusta 1945). Seveda je bilo izhodišče vseh teh predlogov, da ostane Trst Italiji ob modifikaciji, da bi bila pripravljena privoliti v internacionalizacijo pristanišča.

Podobno kot po prvi svetovni vojni so se tudi tokrat uradni krogi pogostokrat sklicevali na nevarnost levega in desnega ekstremizma, kolikor njihovi predlogi ne bi naleteli na razumevanje. Osrednji cilj takratne italijanske zunanje politike je bil ohraniti doslejšnjo meščansko družbeno-socialno strukturo in preprečiti sleherno globjo, radikalnejšo reformo posameznih struktur.

Ameriški predlog, da bi Italijo sprejeli v OZN, v Potsdamu (zadnje srečanje treh velikih — Churchill, Stalin in Truman od 17. VII. do 2. VIII.

1945) ni prodrli, ker je SZ zahtevala recipročne ugodnosti za vzhodne države, pa tudi Velika Britanija je takrat še štela ta poizkus italijanske mednarodne rehabilitacije za prenačljjen. Posledica tega je bila, da se je italijanska diplomacija še bolj usmerila na podporo ZDA, ki v nasprotju z Veliko Britanijo ni imela prav neposrednih interesov v Sredozemlju in ker je bila v Ameriki relativno močna italijanska narodnostna skupina (priseljenci). Aktivnost (dejanske možnosti) številnih ameriško-italijanskih komitejev je imela izredno pomembno vlogo v načrtih italijanske diplomacije v Washingtonu. Ni zaman bilo slišati ironične pripombe, kakor jih je zabeležil takratni italijanski ambasador v Washingtonu A. Tarchiani, »da je Italija v Ameriki dobila vojno, ki jo je izgubila v Evropi in drugod.«

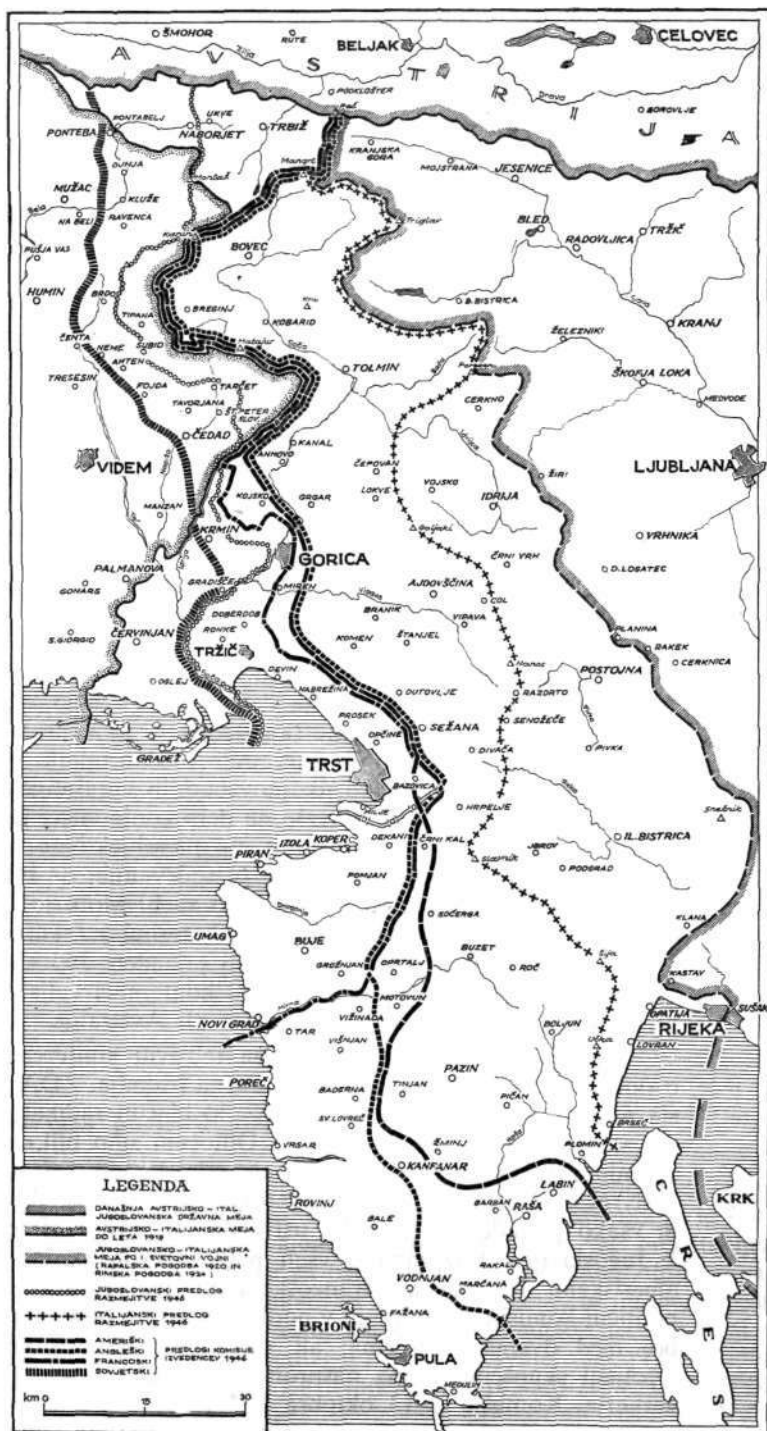
Jugoslovanska diplomacija je bila v političnem boju za novo razmejitev z Italijo pred izredno težko nalogo: proti sebi ni imela samo Italije, ki je, opogumljena zavoljo vedno bolj očitnih znamenj razdora med nekdanjimi zavezniki, zavzemala vedno bolj nepopustljivo stališče, marveč ker sta bili obe zahodni velesili (majska vojaška kriza je pač to drastično potrdila) absolutno odločeni za vsako ceno preprečiti priključitev Trsta k neposrednemu zaledju. »Ameriška vlada,« opisuje to dilemo takratni predsednik H. Truman, »ni niti trenutek pomislila na to, da bi prepustila Trst Jugoslovanom.«

K vsemu temu pa velja še posebej dodati, da jugoslovanska kraljevska vlada ni dobila nikakršnih zagotovil od zaveznikov za kako radikalnejšo modifikacijo rapalske razmejitve, kar ponazarja epizoda z govorom takratnega predsednika emigrantske vlade D. Simovića. V govoru po londonskem radiu (28. junija 1941) je namreč med drugim izjavil, »da bo Jugoslavija po končani vojni dobila Istro, Trst, Gorico, Zader in vse druge predele, kjer živijo Jugoslovani.« Posebno v krogih italijanske emigracije v Ameriki (C. Sforza, G. Salvemini in drugi) je to povzročilo živčno reakcijo in jih je tamkajšnji britanski ambasador (bil je hkrati tudi član vlade) E. W. Halifax poizkušal pomiriti z zagotovilom (11. julija 1941), da je Simović izrazil le svoje mišljenje, »za katerega vlada Njegovega Veličanstva ne sprejema nikakršne odgovornosti«. Zdaj pa je terjal »pojasnilo« jugoslovanski ambasador v Londonu Subotić in mu je A. Cadogan (16. julija 1941) odgovoril naslednje: »Kakor veste, je britanska vlada dala prejšnji vladi na znanje in to je tej vladi tudi potrdila, da je pripravljena, ko se bo vojna povoljno končala, pomagati Jugoslaviji, če ona to zahteva, namreč da se izvršijo nekateri popravki na jugoslovansko-italijanski meji. To je zaupno nudenje naše pomoči, *vendar ne javna obljuba* (podčrtal pisec) in verjetno se je pri nekaterih naših organih pojavila bojazen, da so gospod Simović in vaša vlada to drugače razumeli in da so to imeli pred očmi v govoru gospoda Simovića. *Ta zadeva ni za javnost niti ni to striktna obveznost, pač pa naše naklonjeno stališče nasproti vašim morebitnim željam* (podčrtal pisec). Iz tega pa je mogoče dokaj nedvoumno izluščiti, da tako razlagana zaupna »naklonjenost« pač ni pomenila, milo povedano, nikakršnega stvarnejšega jamstva in da je bil London pripravljen privoliti le v »manjše korekture«. Še nekaj to demantira: namreč teze nekaterih emigrantskih krogov po koncu zadnje vojne, da bi stara Jugoslavija dosegla boljše razmejitve z Italijo, kot pa jo je nova. Iz diplomatske geneze pa je razvidno le nasprotno, da je bilo predvsem naše osvobodilno gibanje tisto, ki je radikalno podrlo v Rapallu vsiljeno mejo.

Dosledno branč načelo narodne samoopredelitve, katerega so tudi veliki zavezniki med zadnjo vojno razglasili za osnovo poveljnega miru, se je argumentacija naše države glede razmejitve z Italijo opirala predvsem na naslednje prvine: da mesta pripadajo podeželju in pristanišča svojemu zaledju; glede Trsta pa, da je narodnostno mešano mesto, ki leži na slovenskem etničnem ozemlju (pred prvo svetovno vojno je bil slovenski živelj v nenehnem porastu in bi sčasoma, kakor je to ocenil Taylor, »ko bi se zabrisali razločki med zgodovinskimi in nezgodovinskimi narodi, Trst postal slovenski, kakor je Praga postala češka in Budimpešta madžarska«), dalje da je Trst center Julijske krajine, v kateri imajo Slovenci in Hrvati nesporno večino, in naposled, da je Trst naravni izhod na morje za pomemben del jugoslovanskega zaledja. Sicer pa je naša država z več konkretnimi predlogi izpričala pripravljenost, da, kolikor je najbolj mogoče, upošteva posebnosti, izjemnosti Trsta in še posebej njegovo srednjeevropsko funkcijo s tem, da je bila, prvič, pripravljena stvarno zagotoviti notranjo avtonomijo mesta in, drugič, privoliti v internacionalizacijo pristanišča.

Londonski prvi sestanek Sveta zunanjih ministrov (od 11. septembra do 2. oktobra 1945) je potekal v zaostrenem ozračju; obe strani sta namreč očitali druga drugi, da se ne držita dogovorov iz Jalte in Potsdama in ga spričo tega označujejo kot nekakšen formalni začetek blokofske politike. Že uvodni razgovori so namreč potrdili, da se glede nove jugoslovansko-italijanske razmejitve, pri čemer je imelo tržaško vprašanje osrednjo vlogo, ostro križajo interesi velesil. Nekakšen kompromisni izhod je bila ustanovitev komisije izvedencev štirih velesil, ki naj bi in loco proučila položaj na spornem območju Julijske krajine. Pečat te dvojnosti, če to tako označimo, so imela tudi navodila Sveta ministrov tej komisiji. Vsebovala so dva principa (vrednotenje F. Zwitterja), in sicer načelo, naj bo meja etnična linija, kjer je mogoče argumentirati, da taka črta obstoji le kot meja med agrarnim prebivalstvom, ter drugi princip, naj pušča meja najmanjše število prebivalcev pod oblastjo tuje države, kar je moč razlagati v smislu tako imenovanega etničnega ravnovesja, se pravi, enakega števila pripadnikov manjšin v obeh državah.

Komisija, ki je preučevala položaj na terenu marca in aprila 1946, je sicer predložila skupno poročilo, vendar s štirimi različnimi mejnimi črtami. Predlog SZ se je v glavnem kril z jugoslovanskim predlogom (vsa Julijska krajina s Trstom, Gorico, Beneško Slovenijo in Kanalsko dolino). Ameriški predlog je bil nekoliko modificirana verzija Wilsonove črte in je prepuščal Italijo, Beneško Slovenijo, Kanalsko dolino, Gorico, Trst in polovico Istre z raškimi premogovniki. Britanski predlog se je razlikoval od ameriškega predvsem v tem, da je puščal raški premogovni bazen Jugoslaviji. Francoska črta pa je ubrala nekakšno srednjo pot med angleškim in sovjetskim predlogom, vendar je prisodila Italiji razen Beneške Slovenije in Kanalske doline tudi Gorico in Trst, v Istri pa koprski in bujski okraj, tako da bi bila na jugu meja reka Mirna. Naj še dodam, da je komisija glede Trsta ugotovila »otoški značaj italijanskega mestnega središča«, pri čemer navaja, »da ima večina predmestij, ki so v neposredni zvezi z mestom, slovensko večino z znatno italijansko manjšino. Naselja na periferiji pa so skoraj popolnoma slovenska. O gospodarsko-prometni funkciji Trsta pa poročilo pravi, »da je Trst pomembno pristanišče, prek katerega okoliška področja in dežele donavskega bazena in Srednje Evrope prihajajo v stik s sredozemskimi in drugimi oddaljenimi deželami.«

Na zadnjih tajnih sestankih Sveta zunanjih ministrov v Parizu (od 25. aprila do 16. maja 1946) je francoska delegacija predložila zamisel, da bi Trst internacionalizirali po vzorcu Gdanska izza prve svetovne vojne ob poudarjanju, da je to edino mogoč kompromisni izhod. Na četrtem zasedanju Sveta zunanjih ministrov v Parizu (od 15. junija do 12. julija 1946) je francoski zunanji minister G. Bidault (21. junija) sugeriral, da bi Trst in njegovo neposredno zaledje postavili za deset let pod nadzorstvo OZN. 29. junija je predložil načrt sedmih točk (nekakšen kompromis med ameriškim in sovjetskim stališčem glede pristojnosti Varnostnega sveta pri upravljanju internacionaliziranega ozemlja) in 2. julija 1946 je Svet zunanjih ministrov sprejel modificirani Bidaultov predlog, po katerem naj bi Jugoslavija dobila ozemlje vzhodno od mejne črte, ki jo je predlagala francoska delegacija, ozemlje zahodno od nje pa bi razdelili na dva dela, ki bi ju ločila nekaj kilometrov dolga črta vzdolž ustja Timave v morje. Severni del, ki je zajemal Kanalsko dolino, Gorico naj bi ostal Italiji. Iz južnega dela, ki je obsegal ozek pas od Štivana proti Trstu, tržaško občino in del Istre do reke Mirne, pa naj bi ustanovili internacionalizirano ozemlje. S privolitvijo SZ v internacionalizacijo tržaškega območja, o čemer pa jugoslovanska delegacija ni bila obveščena, je naša diplomacija izgubila še zadnje upanje, da bi lahko dosegla priključitev Trsta k neposrednemu zaledju. Zaman je bil jugoslovanski predlog (18. julija 1946), da bi mesto Trst z neposredno okolico sestavljalo svobodno ozemlje pod nadzorstvom Varnostnega sveta OZN, a v realni uniji z Jugoslavijo.

Razprava na mirovni konferenci 21 držav v Parizu (od 29. julija do 15. oktobra 1946) je bolj služila demonstraciji moči zahodnega in vzhodnega bloka kakor pa stvarnemu razpravljanju. Nesoglasja med SZ in zahodnimi velesilami o temeljnih takratnih mednarodnih vprašanjih (povojni ureditvi Nemčije, razorožitvi, daljnovzhodnih vprašanjih) so se poglobljala, kar je seveda neposredno vplivalo na delo konference. Odločitve so zvečine diktirali subjektivni interesi velesil, ne pa objektivna merila oziroma nepristransko tehtanje argumentov ob prizadevanjih, da bi našli rešitve, ki bi bile v največji možni meri pravične do vseh. Molk je bil pogostokrat odgovor na jugoslovanske argumente, s katerimi je skušala izpodbiti sklepe Sveta zunanjih ministrov. Glas najbolj prizadete Jugoslavije je glede nove razmejitve z Italijo na pariški mirovni konferenci veljal prav toliko kot na primer mnenje Južne Afrike, Brazilije ali Avstralije.

Eden izmed najtrših orehov na mirovni konferenci je bila razprava o določbah statuta internacionaliziranega ozemlja. ZDA in Velika Britanija sta namreč vztrajali pri taki ureditvi, ki bi čim radikalneje izključila jugoslovanski vpliv na tem področju. »Odločeni smo bili,« je zapisal v svojih spominih takratni ameriški zunanji minister in šef ameriške delegacije J. Byrnes, »storiti vse, da bi zavarovali področje pred sleherno infiltracijo in vsako pobudo, ki bi lahko ustvarila možnost nasilne priključitve Trsta k Jugoslaviji.« Razprava o vseh petih načrtih statuta STO (sovjetskem, ameriškem, britanskem, francoskem in jugoslovanskem) v ozemeljsko-politični komisiji za Italijo in v podkomisiji za tržaški statut je bila predvsem boj med dvema stališčema: ali zagotoviti več pristojnosti demokratično izvoljeni skupščini ali pa nasprotno: osredotočiti vso oblast v rokah guvernerja. Komisija je (3. oktobra 1946) sprejela francoski »kompromisni« predlog statuta, ki je sicer glede nekaterih vprašanj delno razširil pristojnost

izvoljenega parlamenta, a je hkrati ohranil vse bistvene pravice guvernerja, kar je bilo vsebinsko pač bolj blizu ameriškemu in angleškemu projektu. 9. oktobra 1946 pa je plenarna seja mirovne konference v Parizu sprejela predlog Sveta zunanjih ministrov o meji med Jugoslavijo in Italijo ter Jugoslavijo in STO.

Sovjetska delegacija je sicer v začetku sklepnega zasedanja Sveta zunanjih ministrov v New Yorku (od 3. novembra do 12. decembra 1946) predložila nekaj sugestij v korist Jugoslavije glede STO (predlog za sklenitev carinske unije med Trstom in Jugoslavijo), vendar brez uspeha. Na tajnih sejah in privatnih sestankih so se nato sporazumeli o skoraj vseh osrednjih vprašanjih glede statuta internacionaliziranega ozemlja. Problem guvernerjeve pristojnosti so rešili s kompromisno formulo, ki je razdelila njegovo dejavnost v dva dela: v normalnih razmerah in v obdobju kriz. Glede razmejitve med Jugoslavijo in Italijo ni Svet zunanjih ministrov sprejel nikakršnih sprememb, povečal pa je znesek reparacij, ki naj bi jih dobila Jugoslavija od Italije, in določil, kar je bilo za nadaljnjo usodo STO velikega pomena, da bo lahko obdržala naša država na STO vojaško posadko pet tisoč mož.

10. februarja 1947 so predstavniki 21 držav podpisali mirovno pogodbo z Italijo. Podpisala je tudi naša država, pri čemer pa je v posebni izjavi opozorila, da ne bo priznala etničnih sprememb, ki bodo nastale z uveljavitvijo te pogodbe. Mirovna pogodba je začela veljati 15. septembra 1947, ko so štiri velesile deponirale ratifikacijske listine pri francoski vladi. Z istim dnem je bilo ustanovljeno STO, kakor to določa 21. člen (točka 2) mirovne pogodbe, ki pravi, da preneha italijanska suverenost z uveljavitvijo pogodbe, nakar bodo upravljali STO v skladu z določbami Instrumenta o začasnem režimu, ki je v prvem členu določal, da bo STO ostalo pod upravo zavezniških vojaških poveljstev, dokler guverner ne bo prevzel dolžnosti. 16. septembra 1947 je takratni poveljnik anglo-ameriškega področja STO general Airey izdal razglas, ki začenja s stavkom: »Glede na to, da je 21. člen mirovne pogodbe med zavezniškimi in pridruženimi silami začel veljati, je STO ustanovljeno.« Torej pač ne more biti nikakršnega dvoma, da je italijanska vrhovnost (suverenost) nad tem ozemljem ugasnila z uveljavitvijo mirovne pogodbe.

(Konec prihodnjic)

Najnovejša poljska poezija

Eugeniusz
Czaplewicz

V letih 1955—1956 se je na Poljskem začel nenavaden, edinstven karneval. Po svoji vesoljnosti, domiselnosti in temperamentu ni le spominjal na karnevale, ki smo jih vajeni, ampak je prekosil vse predstavlljivo. Po vsesplošnosti zato, ker so se ga prvič — in nemara tudi zadnjič — aktivno udeležili vsi ali skoraj vsi: mladi in stari, izobraženci in nešolani, pesniki in nepesniki. Po domiselnosti zato, ker je slednji udeleženec nastopal v drugačnem oblačilu, sleherni predlagal zabavo po svoje, vsak presenečal s svojo drugačnostjo in izvirnostjo. Za temperament pričajo številne — včasih kar preštevilne — brošure, članki, polemike, kratkotrajni listi, festivali, mali odri ipd. Kajti to je bil poseben — pesniški karneval. Ljudski praznik

planila naprej, ga zadržala v objemu pred padcem in v tem objemu naj bi združila v istem trenutku vse svoje skupno življenje in premagala božje.

Toda o vsem tem so ostale le še med seboj nasprotno govorice in kronike se ne vedo odločiti. Res pa je, da so ju gola ustrelili in pahnili čez škarpno na cesto ali pa so ju pahnili čez in spodaj ustrelili. Pokopali naj bi ju nekje v bližini, toda tudi očitvidci niso vedeli, kje. Nekaj let kasneje so uredili v spomenik ostanke takrat z ognjem in bombami razdejanih hiš. Kljub neurju se je zbralo na odkritju mnogo ljudi. Kasneje je promet po tisti cesti vse bolj zamiral, zato so jo nehali vzdrževati. Vse je prerasla divjina, z njo je prišlo pozabljenje. Bilo jih je preveč, da bi vse pomnili. In tudi danes ni drugače. Kdo bo pomnil nas?

Problemi slovenske družbe

Pred šestnajstimi leti rešeno vprašanje

(Nadaljevanje)

Janko Jeri

»Rešitev tržaškega vprašanja bi vrnila italijanski zunanji politiki svobodo in osvobodila notranjepolitično življenje še neke druge hipoteke — reakcionarnih in afarističnih interesov, ki se radi pokrivajo z nacionalistično in tržaško masko.«

(Ferruccio Parri, eden izmed vodij italijanske protifašistične rezistence in bivši predsednik vlade v članku »Tržaška hipoteka«, Il Mondo, št. 39, 1953.)

Člena 4 in 22 mirovne pogodbe z Italijo (prvi je urejal mejo med STO in Italijo, drugi pa med STO in Jugoslavijo) sta določila obseg STO, ki je merilo 738 kvadratnih kilometrov, od tega je na anglo-ameriško odpadlo 222, na jugoslovansko cono pa 516 kvadratnih kilometrov. Anglo-ameriška cona je poleg mesta Trsta zajemala še pet občin: Devin-Nabrežina, Zgonik, Repentabor, Dolina in Milje. Štetje iz leta 1910 je na področju STO ugotovilo 175.731 pripadnikov italijanskega občevalnega jezika in 89.777 oseb s slovenskim in srbskohrvatskim občevalnim jezikom. Za narodnostno vprašanje na STO je bilo značilno, da je na tem ozemlju živela italijanska večina, vendar izključno skoraj samo v mestih, ki etnično niso bila med seboj povezana, in močna slovensko-hrvatska manjšina, ki je predstavljala skoraj vse podeželsko prebivalstvo ozemlja, poleg tega pa tudi znaten del prebivalstva Trsta. Mirovna pogodba je zagotovila enakopravnost vseh narodnosti na ozemlju, poleg tega pa izrecno določila (člen 7 Stalnega statuta), da sta uradna jezika na STO italijanski in slovenski, ustava pa naj bi določila, pod kakimi okolištnostmi bi se lahko uporabljala hrvaščina kot tretji uradni jezik. Člen 21 mirovne pogodbe z

Italijo se sklicuje na podrobne predpise v prilogah, pri čemer navaja Stalni statut (priloga VI), Instrument o začasnem režimu (priloga VII) ter Tehnične določbe o STO (priloga IX). Sem sodita še prilogi VIII (Instrument o Svoobodnem pristanišču Trsta) in X (Ekonomske in finančne določbe o STO). Te priloge so bile neločljiv del mirovne pogodbe, ki naj bi imele zato tudi isto veljavo. Najpomembnejša med njimi je bila Stalni statut, ki je globoko posegal v notranjo ureditev in zunanje odnose internacionaliziranega ozemlja.

Določbe Stalnega statuta in Instrumenta o začasnem režimu so zagotavljale guvernerju, ki naj bi ga imenoval Varnostni svet po poprejšnjem posvetovanju med vladama Jugoslavije in Italije, široko pristojnost pri odločanju o notranjih zadevah in zunanjih odnosih STO. Njegova dolžnost kot predstavnika Varnostnega sveta bi bila predvsem bedeti nad neodvisnostjo in nedotakljivostjo STO, nadzirati izvajanje statuta, pod čemer je razumeti zaščito osnovnih človeških pravic, kakor tudi, da stori vse, kar je potrebno za ohranitev javnega reda in varnosti.

Ustanovitev STO je bil po zadnji vojni edini poizkus rešiti odprto ozemeljsko vprašanje s sporazumno nevtralizacijo spornega območja. Solucija se ni obnesla predvsem spričo latentnih nesoglasij med velesilami, ki so kot stalne članice Varnostnega sveta OZN imele odločilno vlogo pri zagotovitvi obstoja in normalnega razvoja internacionaliziranega področja. Po naraščajoči napetosti v letu 1946 je leta 1947 nastal očiten prelom v odnosih med SZ in ZDA. To je bistveno vplivalo tudi na potek razgovorov o izbiri guvernerja (posebni protokol, o katerem so se 12. decembra 1946 sporazumele štiri velesile, je namreč določal, da bodo čimprej začele razgovore o imenovanju guvernerja). ZDA in Velika Britanija sta že v prvem obdobju pogajanj izrazili pripravljenost privoliti le v imenovanje izrazito politično prozahodno usmerjene osebnosti, medtem ko se je Francija takrat še zavzemala za kompromisno, »nevtralno osebnost«. V drugem obdobju pa so zahodne sile enotno (pridružila se jim je zdaj še Francija) sploh zavračale imenovanje guvernerja, ker so izhajale iz stališča, da je v takratnem splošnem mednarodnem položaju (nasprotja s SZ so že postopoma dobivala oblike hladne vojne) zanje edino sprejemljivo nadaljevanje vojaške okupacije tistega dela STO (cona A), ki je bil pod njihovim nadzorstvom. Sicer pa je bila, lahko rečemo, farsa okoli imenovanja guvernerja dokaj verodostojna ponazoritev takratnega splošnega ozračja okoli komaj ustanovljenega »svoobodnega ozemlja«, saj so zahodne sile v drugem razdobju izbire kandidatov zavračale tudi tiste, ki so jih prej same predložile, kakor je bil to primer z bivšim belgijskim ministrom Buisseretom, ki ga je sugerirala Francija in se mu nato odrekla, ko je v njegovo kandidaturo tudi formalno privolila SZ. Spričo takih razmer so ostale določbe, o katerih so se šele pred meseci tako težko sporazumeli in ki naj bi sestavljale pravno-ekonomske okostnice nove tvorbe zgolj načelno-teoretičnega pomena brez praktične vrednosti.

Kolikor pa se vendarle ustavim še pri nekaterih gospodarskih vidikih, so te norme vsebovale tudi elemente, ki bi lahko, če bi jih seveda stvarno uresničili, vsaj delno odsunile vrata Trsta tudi nasproti svojemu neposrednemu zaledju. Tako je na primer Stalni statut predvideval lastno valuto STO, določil svobodo tranzita brez tranzitarnih carin in razlikovanja pri blagu raznih držav. STO naj bi imelo pravico do svoje mornarice, trgovinske seveda, poleg tega pa bi lahko vodilo na željo prizadetih vlad tudi register češkoslovaških, švicarskih in po sklenitvi mirovnih pogodb tudi register

avstrijskih in madžarskih ladij, ki plovejo pod svojo zastavo. Stalni statut je še določil, naj bi se na STO ustanovilo svobodno pristanišče, ki bi ga upravljali v skladu z določbami mednarodnega instrumenta (priloga VIII mirovne pogodbe z Italijo). Svobodno pristanišče naj bi bilo v enakih pogojih dostopno vsej mednarodni trgovini, kakor tudi Jugoslaviji, Italiji in državam srednje Evrope. Nobena država pa ne bi mogla imeti v svobodnem pristanišču posebne cone pod svojo jurisdikcijo, dopuščala pa je možnost, da jugoslovanske in italijanske ladje uporabljajo izključno pristaniške naprave v nekaterih delih svobodnega pristanišča. Ustanovili bi naj tudi komisijo svobodnega pristanišča, v kateri bi bili zastopniki štirih velesil, Jugoslavije, Italije, Poljske, Češkoslovaške, Švice, Avstrije in Madžarske pod predsedstvom predstavnika STO. Hladna vojna pa je kmalu pokopala, kakor ugotavlja tudi C. Schiffrer, te programe in čeravno zveni nemara nekolikanj drastično: se je STO namesto odprtih vrat med dvema svetovoma zreduciralo v komaj nekaj več kot abortus. Sicer pa je bila, kakor ugotavlja J. B. Duroselle (*Le conflit de Trieste, Bruxelles 1966*), od decembra 1947 ideja o STO mrtva v duhu (glavah) zahodnih leaderjev.

V skladu s to splošno usmeritvijo je bila tudi politika angloameriške vojaške uprave v coni A. Kot ponazoritev vzdušja, metod, dolgoročnejših ciljev je v marsikaterem oziru značilna geneza gospodarskih pogajanj februarja leta 1948 med posebno jugoslovansko delegacijo (vodil jo je F. Hočvar) in ZVU, med katerim je naša država izrazila pripravljenost kupovati pretežni del izdelkov tržaške industrije, zlasti ladjedelniške. ZVU je tik pred podpisom sporazuma te razgovore (3. marca 1948) enostransko ustavila in šest dni pozneje (9. marca) podpisala več finančno-gospodarskih dogovorov z italijansko vlado. Po takratni uradni obrazložitvi naj bi šlo za »tehnične določbe« v skladu z začasno obveznostjo Italije na osnovi mirovne pogodbe, ki je bila v preskrbovanju lir in drugih valut za potrebe internacionaliziranega ozemlja. Dejansko pa so pomenili marčni dogovori skupaj z dodatnimi sporazumi v poznejših mesecih integralno vključitev cone A, oziroma Trsta v italijansko gospodarstvo.

To pa je bila le »predigra« v politične odločitve: konec leta 1947 je italijanska diplomacija začela akcijo v zahodnih prestolnicah, zlasti v Washingtonu, da bi dosegla revizijo določb mirovne pogodbe glede STO, pri čemer se je sklicevala predvsem na italijanske notranjepolitične razmere. »Približevalo so se parlamentarne volitve,« ocenjuje te pobude takratni italijanski ambasador v ZDA A. Tarchiani, »in potrebna je bila prijateljska gesta Zahoda.« Od izida teh volitev (18. aprila 1948) je bila namreč odvisna zunanjepolitična usmeritev Italije in zahodne velesile so storile vse, da bi podprle italijanske meščanske stranke, ki so zagovarjale tesno politično zaveznitvo z Zahodom. Izjava je bila prvotno zamišljena kot dvostranska in so šele kasneje, da bi ji dali večjo »težo«, pritegnili še Francijo. To je bila kompenzacija za italijansko kooperacijo v zahodnih politično-strateških načrtih. Interes je bil recipročen, saj so italijanski uradni krogi presojali vključitev Italije v zahodne organizacije: prvič, kot osrednjo možnost mednarodno politične rehabilitacije in drugič, kot jamstvo za notranjo utrditev meščanskega režima, ki je bil resno omajan spricho številnih zaostrenih gospodarsko-socialnih vprašanj. Deklaracija treh zahodnih velesil 20. marca 1948 »o vnovični vrnitvi STO pod italijansko suverenost« (francoski izvirnik pravi »... que le Territoire Libre de Trieste soit de nouveau placé sous la souve-

rainité italienne») je bila docela političnega pomena, juridično je namreč imela zgolj naravo navadnega predloga, ki ni mogel pravno ničesar spremeniti na STO. Britanski zunanji minister A. Eden je zapisal, da tristranska izjava »pravno ni pomenila mnogo, ker je sleherna revizija terjala privolitev SZ, ki pa na to ni bila pripravljena.« Posebej pa je zanimivo ob tem vendar opozoriti, da je tristranska deklaracija omenjala »*vrnitev pod italijansko suverenost*« (podčrtal J. J.), kar med drugim demantira kasnejše mednarodnopravne konstrukcije, če jih tako označimo, o nekakšni »neugasli nepretrgani italijanski suverenosti« nad tem območjem.

Resolucija kominforma (28. junija 1948) je usodno vplivala na nadaljnji razvoj, saj je razbila enotnost protifašističnega, progresivnega gibanja na Tržaškem. Šele zdaj si je ZVU upala razpisati upravne voltive (12. in 19. junija 1949), na katerih so dobile večino aneksionistične (proitalijansko) usmerjene stranke. Za politiko anglo-ameriške vojaške uprave v coni A do slovenskega prebivalstva pa je značilno permanentno podcenjevanje Slovencev kot narodnostnega in političnega dejavnika in nadaljevanje narodnostno diskriminacijskega ravnanja, s čimer naj bi po drugi strani poudarili »italijansko pretežnost« na tem območju. Značilna so bila poročila, ki jih je pošiljal Airey (poveljnik anglo-ameriške cone) Varnostnemu svetu OZN, ki so poleg standardne sklepne ugotovitve, »da je treba vrniti STO Italiji«, bila zanimiva tudi zaradi tega, ker je izhodišče T. Aireya pri obravnavanju političnih vprašanj svojevoljna ločitev prebivalstva na »proitalijanski del in Slovenokomuniste«, s čimer je umetno ohranjal tezo o razredni in narodnostni napetosti na tem področju.

Postopna vključitev Italije najprej v zahodnevropske gospodarske, kasneje politične in vojaške organizacije (v Atlantsko zvezo 4. aprila 1949), dokončen razdor med vzhodom in zahodom in prelom Jugoslavije s kominformom so osnovni elementi, ki so bistveno vplivali na drugo fazo reševanja tržaškega vprašanja. Bolj realistična politika zahodnih držav do Jugoslavije (naš odpor Stalinovemu hegemonizmu) je prišla s precejšnjo zamudo do veljave pri reševanju tržaškega vprašanja. Toda izhodišče, kar ponazarja protislovnost zahodne politike, naj bi bila še vedno tristranska deklaracija, ki bi bila zgolj minimalno modificirana. Takratni italijanski uradni krogi so zavračali stvarnejše pobude, ker so menili, da čas dela zanje in jim bo vzporedno s krepitvijo italijanskega položaja v zahodnih vojaških in drugih organizacijah uspelo rešiti tudi tržaško vprašanje v smislu njihovih maksimalnih zahtev.

Jugoslavija se je zavzemala za sporazumno rešitev med neposredno prizadetima, pri čemer je predlagala metodo postopne poti. Naša diplomacija je zagovarjala stališče, da deklaracija 20. marca 1948 ne more biti podlaga za kompromisno rešitev, kakor tudi ne jugoslovanska zahteva, da se vse STO priključi k Jugoslaviji in je zato treba najti tretjo rešitev, ki bi stvarno enakopravno upoštevala interese obeh strani. Naša država je bila pripravljena sprejeti kot racionalno rešitev tudi internacionalizacijo področja, vendar na način, ki bi dejansko enakovredno zagotovil interese in vpliv obeh držav na STO. To je bilo vsebinsko izhodišče za naš predlog o kondominiju, (1. marca 1952), ki naj bi uresničil zamisel o Trstu oziroma tržaškem območju kot nevtralnem ozemlju. Bistvo tega predloga je bila zamisel o alternativnih guvernerjih, ki bi jih izjemoma za obdobje treh let imenovali Jugoslavija in Italija tako, da bi bil takrat, ko bi bil guverner Jugoslovani,

viceguverner Italijan in obratno. To bi omogočilo, da bi se lahko tržaško prebivalstvo po določenem obdobju svobodno odločilo o svoji državni pripadnosti. Po uveljavitvi mirovne pogodbe (1947) je namreč prišlo v cono A do številnih ukrepov, ki so enostransko zagotovili italijanski vpliv in tako porušili ravnovesje, kakršnega naj bi ustvarila mirovna pogodba.

Italija je zavrnila zamisel o kondominiju in predložila plebiscit na STO pod nadzorstvom nevtralnih sil. Naša država ni v načelu zavrnila tega predloga, vendar je postavila bistveni pogoj, in sicer, da je treba pred plebiscitom ustvariti na spornem področju tak položaj, kakršen je bil leta 1918, se pravi pred začetkom italijanskega raznarodovalnega pritiska nad avtohtonim slovenskim in hrvaškim prebivalstvom. Zahtevati plebiscit v razmerah, ko so v coni A še vedno veljali diskriminacijski zakoni proti našemu življu in ukrepi, ki so zagotovili ekskluzivni gospodarski, pa tudi politični vpliv Italije na tem območju, bi namreč pomenilo spremeniti to sicer demokratično metodo v njeno nasprotje.

Slovenska in hrvaška literarna zgodovina o Stanku Vrazu

(nadaljevanje in konec)

Lojze Krakar

K slovenskim vrazoslovcem dvajsetega stoletja je treba najprej prišteti literarnega zgodovinarja in publicista Frana Ilešiča (1871—1942), od leta 1919 dalje rednega profesorja za slovenski jezik in književnost na zagrebški univerzi. Ilešiča, Vrazovega štajerskega rojaka, kateremu je znanstveno in javno delovanje »... v pretežni meri služilo za propagando novega ilirizma, popolnega edinstva Slovencev in Hrvatov, pri katerem bi en vrhovni knjižni jezik nastajal in nastal sam na sebi brez težkega nasilstva...«,²⁸ je že zaradi njegovega kulturnega in političnega prepričanja zanimal v prvi vrsti Vraz. Od leta 1904 pa vse do srede tridesetih let dvajsetega stoletja mu je v raznih slovenskih in hrvaških revijah, časopisih in publikacijah, posvetil vrsto razprav in študij²⁹ in v njih objavil o Vrazu mnogo novih podatkov. Njegova posebna zasluga pa je, da je z objavo dotlej neznanih del iz Vrazove slovenske literarne zapuščine³⁰ krčil pot znanstveni in kritični izdaji Vrazovih slovenskih del in študijam o Vrazovih stikih s slovanskim svetom.

Kakor Ilešič je bil Vrazov bližnji rojak tudi Matija Murko (1861 do 1952), Miklošičev učenec, slavist, primerjalni literarni zgodovinar in etnograf, od leta 1902—1917 redni profesor slovenske filologije na graški univerzi (in pozneje še v Leipzigu in Pragi). Murko je prvi predstavil Vraza tudi nemški kulturni javnosti. Že leta 1897 je v Gradcu izdal delo, ki je izhajalo iz njegovih »... študij o Vrazu, Miklošičevem sošolcu in Prešernovem antagonistu, ki se je razvil pod vplivom severne slovanske romantike«. ³¹ Knjiga je imela naslov *Die böhmische Romantik*, toda razrasla se mu je v veliko več, kot pove naslov. Murko je razpravljal v njej tudi o

²⁸ SBL I, str. 362.

²⁹ Prim. SBL I, str. 361.

³⁰ Prim. Fran Ilešič, Iz Vrazove slovenske literarne zapuščine, Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 1927, str. 32—61; 1928, str. 101—116; 1930, str. 131 do 145; 1932, str. 14—32 in 1934, str. 154—159.

³¹ Prim. SBL I, str. 170.